

Medborgarna och skolan efter trettio år med valfrihet: maktutredningens medborgarundersökning i 2020 års version

Ninni Wahlström
Linnéuniversitetet

ABSTRACT

I denna artikel redovisas resultatet av 2020 års skolundersökning av medborgares, tillika vårdnadshavares, relation till skolan som samhällsinstitution. När den så kallade Maktutredningen presenterade sitt betänkande för trettio år sedan hänvisade utredningen till resultat i en medborgarundersökning som presenterades av utredningen 1989. Medborgarundersökningen visade att skolan var den institution i samhället som medborgarna stod mest maktlösa inför. Nu har medborgarstudiens frågor återupprepats i en enkätundersökning som genomfördes 2020, här kallad skolundersökningen 2020. I artikeln redovisas och analyseras resultaten från de båda undersökningarna från 1989 respektive 2020. Den enskilt största förändringen mellan de båda mätningarna gäller vårdnadshavares uppfattning om möjligheterna att byta skola. Denna möjlighet, som uppfattas som relativt stor 2020, har dock inte lett till ökad möjlighet att påverka den egna skolans verksamhet och inte heller till ökad nöjdhet med skolan. Den undersökning av medborgares påverkansmöjligheter som Maktutredningen genomförde kan ifrågasättas angående på vilket sätt olika institutioner jämförs med varandra och vilka faktorer som är rimliga för enskilda att förväntas påverka. I artikeln argumenteras för att det är tveksamt att använda vårdnadshavares möjlighet att påverka undervisningen som ett mått på medborgares generella möjligheter att påverka skolan. Undervisningens innehåll och utformning är en fråga som kräver ett ansvarstagande från politisk och professionell nivå eftersom den berör fler än det egna barnet.

INLEDNING

I denna artikel redovisas resultatet av en ny undersökning om medborgares (vårdnadshavares) möjlighet att påverka skolan. Undersökningen, som genomfördes 2020 av Surveyinstitutet vid Linnéuniversitetet i samarbete med

Kantar-Sifo (Hagevi, 2020), är en exakt upprepning av frågorna inom området skola i den medborgarundersökning som presenterades av den så kallade Maktutredningen 1989 (Petersson et al., 1989; SOU 1990:44) och som kom att tydligt påverka diskursen om valfrihet i skolan (Englund, 1998, Wahlström, 2009).

Den fråga som denna artikel avser att besvara är: hur uppfattar vårdnadshavare möjligheten att påverka sina barns skola i dag, trettio år efter införandet av valfrihet i skolan, jämfört med hur vårdnadshavare uppfattade möjligheten att påverka sina barns skola 1989?

I artikelns första del ges en kort bakgrund till skolreformen 1991 och den roll som Maktutredningen kom att spela för uppfattningen om synen på demokrati och uppfattningen om medborgarens maktlöshet gentemot skolan. I artikelns andra del presenteras resultatet av medborgarundersökningen 1989, följt av resultatet av skolundersökningen 2020 i artikelns tredje del. I artikelns fjärde avsnitt jämförs resultaten av de båda undersökningarna. I det femte och avslutande avsnittet diskuteras resultaten i relation till rimligheten i Maktutredningens slutsats angående skolan som det område som medborgare hade minst möjlighet att påverka och 2020 års resultat angående möjlighet att påverka skolan.

MAKTUTREDNINGEN OCH EN FÖRÄNDRAD SYN PÅ DEMOKRATISKT INFLYTANDE

År 1991 omfördelades ansvaret för den svenska skolan från staten till kommunerna. Reformen om ansvarsfördelning förutsatte en omdefiniering av begreppet likvärdighet. Fram till 1991 ansågs skolans likvärdighet förutsätta statligt reglerade bidrag och statligt reglerade lärartjänster. En sådan definition av likvärdighet innebar samtidigt en stark statlig detaljstyrning av skolan (se t.ex. SOU 1973:48). För att föra över huvudmannaskapet för skolan från staten till kommuner och fristående aktörer krävs också att likvärdighetsbegreppet omdefinieras eftersom skolans likvärdighet inte längre kan garanteras via statlig resursfördelning. I den så kallade ”ansvarspropositionen”, där regeringen föreslår att ansvaret för skolan ska föras över till kommunerna i första hand (Prop. 1990/91:18), behöver regeringen därför också definiera begreppet likvärdighet på ett nytt sätt som blir förenligt med det nya huvudmannaskapet. Efter skolreformen 1991 ska skolans likvärdighet i stället upprätthållas genom de statliga målen i de nationella läroplanerna och en statligt reglerad lärarutbildning (Wahlström, 2002).

Förutom att regeringens förslag i ansvarspropositionen innebar att ansvaret för skolans verksamhet flyttades från staten till kommunerna, öppnade förslaget samtidigt upp för etableringen av fristående skolor (Prop. 1990/91:18). Ett av regeringens förslag till förändringar i skollagen är att det

vid sidan av de skolor som anordnas av det allmänna kan finnas skolor som anordnas av enskilda fysiska eller juridiska personer, så kallade fristående skolor (Prop. 1990/91:18). Reformen om fristående skolor kom under det första decenniet efter att den nya lagen trätt i kraft att hamna lite i skuggan av det som ansågs vara det ”stora skiftet” i skolans styrning, den så kallade kommunaliseringen av skolan. Nu, trettio år senare, har det blivit tydligt att såväl reformen om fristående skolor som reformen om ett kommunalt ansvar för skolan, kom att innebära principiellt stora systemskiften för skolan.

Det utbildningspolitiska systemskiftet från skola som medborgerlig social rättighet till individuell rättighet har inte minst uppmärksammats av Tomas Englund i boken *Utbildningspolitiskt systemskifte?* (Englund, 1998). Där noterar Englund (1998) Maktutredningens roll som katalysator för en förändrad demokratiuppfattning. Maktutredningen bedrev sitt utredningsarbete under åren 1985–1990 och presenterade sitt huvudbetänkande *Demokrati och makt i Sverige* år 1990 (SOU 1990:44). Maktutredningen ifrågasätter och omdefinierar det demokratibegrepp som den socialdemokratiska regeringen skriver fram i direktivet till utredningen. Utredningen menar att regeringens begrepp kan betecknas som en övervägande samhällscentrerad demokratitradition, medan utredarna i sitt utredningsarbete i stället utgår från en alternativ tolkning av demokratibegreppet, i termer av en individcentrerad syn på demokrati (Englund, 1998; Wahlström, 2009). För skolans område innebär en sådan omtolkning av demokratibegreppet en grundläggande principiell skillnad jämfört med skolans tidigare ideal om utbildning som en social rättighet. Medan skolans roll som social rättighet definierats som allas rätt att ges möjlighet att utveckla en personlig autonomi som grund för sina ställningstaganden som samhällsmedborgare och att finna sin plats på arbetsmarknaden, kom skolans syfte nu att mer ensidigt betona skolans roll som möjliggörare för individens privata livsval och framtida karriär. Betydelsen av skolans roll i samhället hade därmed förskjutits från att beteckna den medborgerliga rättigheten till utbildning som ”public good” till att i stället uppfatta den som ”private good” (Englund, 1998).

Maktutredningens rapporter kom att få stor betydelse för reformen om det förändrade ansvaret för den svenska skolan som genomfördes 1991. Skolreformen, som ytterst handlade om att föra besluten närmare medborgaren, innebar ett principiellt maktskifte från en statligt styrd och finansierad skola till ett decentraliserat huvudmannaskap för skolan som utövas av kommuner och privata aktörer (fristående skolor). Maktutredningens allmänna slutsats blev att ”det svenska samhällssystemet för närvarande genomgår djupgående förändringar” (SOU 1990:44, s. 407) och att det ”innevarande tidsskedet präglas av individualisering och internationalisering” (s. 408).

Maktutredningens undersökningar kan ses som ett bidrag till debatten om hur de aktuella samhällsförändringarna inverkar på medborgarens möjligheter att utöva makt över sin egen och sitt samhälles framtid (SOU 1990:44, s. 409).

Under sitt utredningsarbete genomförde Maktutredningen en undersökning om medborgares uppfattningar om möjligheter att påverka olika verksamheter som individen möter i sin medborgarroll. Det är den undersökningen, i fortsättningen kallad medborgarundersökningen, som står i fokus för föreliggande studie. Samma frågor som ställdes till medborgarna i undersökningen från 1989 vad gäller deras inflytande i relation till skolan har nu återupprepats i en undersökning som vänder sig till 2020 års medborgare. Nedan redovisas utredningens diskussion om innebörden i demokratibegreppet, som en bakgrund till varför medborgarundersökningens resultat kom att få en central betydelse för Maktutredningens argumentation.

Maktutredningens omdefiniering av demokratibegreppet

I direktiven till Maktutredningen lyfter den dåvarande socialdemokratiska regeringen, under ledning av statsminister Olof Palme, fram den demokratiska grundtanken om alla människors lika värde och alla medborgares rätt att på lika villkor delta i formandet av det framtida samhället. Bilden av det demokratiska idealet, som det beskrivs i kommittédirektivet, handlar om att vara aktiv inom olika kollektiva områden som att delta i allmänna val, att vara förtroendevald i politisk församling, att vara föreningsmedlem, att vara fackligt aktiv på arbetsplatsen och att till exempel engagera sig i sitt bostadsområde. Samtidigt uppmärksammar direktivet att makt, i form av möjligheter att påverka, grundas i den enskildas ekonomiska, organisatoriska och sociala resurser. Direktivet till Maktutredningen ger därför utredningen i uppdrag att undersöka hur maktresurser och inflytande fördelas mellan olika individer och mellan olika samhällsområden för att utröna den svenska demokratin villkor och att undersöka om samhällsutvecklingen sammantaget närmar sig ”det svenska demokratiska idealet” (SOU 1990:44, s. 413).

I Maktutredningen problematiseras det demokratibegrepp som direktiven beskriver och som lyfter fram deltagande i kollektiva beslutsprocesser och behovet att upprätthålla solidaritet mellan olika samhällsgrupper. Kommittén menar att en sådan beskrivning av demokratin förutsätter att man förbigår ett antal kända oklarheter och konflikter vad gäller västerländsk och svensk demokratidebatt. ”I jämförelse med den västerländska demokratitraditionen framstår detta ideal [”det svenska demokratiska idealet”] som uttryck för en övervägande kollektivistisk demokratisyn” (SOU 1990:44, s. 402). För att visa på alternativa tolkningar lyfter utredningskommittén fram spänningen mellan vad som betecknas som en samhällscentrerad och en individcentrerad demokratitolkning och konstaterar att direktivens synsätt i huvudsak

sammanfaller med en samhällscentrerad demokratitradition. Utgångspunkten i en sådan demokratiuppfattning är idén om ett suveränt folk och medborgaren som medlem i ett samhällskollektiv. Det innebär att det gemensamma bästa ställs i centrum genom att den enskilde förväntas ta ansvar både för egna och andras intressen i en samhällsmodell där beroende och samhörighet mellan individer och grupper betonas (SOU 1990:44).

I kontrast till den samhällscentrerade demokratitolkningen ställer utredningen en övervägande individcentrerad tolkning av demokratibegreppet. Inom en individcentrerad demokratiuppfattning är det i stället den suveräna individen som tar ansvar för sitt eget öde. Utifrån en betoning på individuella olikheter framhålls behovet av att varje individ ges friheten att utforma utövandet av olika medborgerliga rättigheter i överensstämmelse med egna preferenser. Det som begränsar de egna valen är att den individuella friheten inte ska skada eller påverka andra människor negativt (SOU 1990:44).

Kommittén för Maktutredningen konstaterar att det demokratibegrepp som utredningen förespråkar ”skiljer sig i viktiga avseenden från den demokratisyn som kommer till uttryck i direktiven” (SOU 1990:44, s. 15). Utredningen menar att demokrati inte kan definieras med hjälp av ”flertalstyrelse och kollektiva beslutsprocesser” (s. 15) som regeringen ger uttryck för i sitt direktiv till utredningen. I stället tar utredningen sin utgångspunkt i att demokratin förutsätter en balans mellan individens rättigheter och plikter i förhållande till kollektivet och vice versa, det som utredningen betecknar som ”den västerländska idétraditionen” (SOU 1990:44, s. 403). Utredningen ser sitt betänkande som ett led i ett förändringsarbete där samhället påverkas av förändringar som leder till att den svenska demokratin måste gestaltas på nytt sätt.

Att kunna utöva makt förutsätter att det existerar ett antal olika handlingsalternativ. Finns det ingen valfrihet kan det inte heller finnas någon makt. Att ha makt är att kunna utöva inflytande över sina egna livschanser, att kunna bestämma över sin egen framtid eller att kunna påverka antalet tillgängliga framtidsalternativ (SOU 1990:44, s.20).

Kopplat till detta maktbegrepp blir medborgarskapet ett ideal som kan bedömas som i vilken mån medborgarna ges möjlighet att utöva makt i relation till sin egen och till samhällets framtid – i nu nämnd ordning. Utredningen lyfter fram två olika strategier för medborgaren att påverka, ”exit” och ”voice”. Är medborgaren missnöjd med en tjänst eller en vara kan man lämna, det vill säga ”exit”, för att välja ett annat alternativ. Denna strategi, betecknad som ”exit” eller ”rösta med fötterna” förutsätter dock att det, liksom på en marknad, finns olika alternativ tillgängliga att välja mellan. Den andra påverkansstrategin är att göra sin röst hörd, ”voice”, genom att klaga eller protestera (SOU 1990:44, s. 18).

Givet att ett mer individorienterat ideal definierar demokratibegreppet så blir Maktutredningens slutsats att den svenska samhällsutvecklingen representerar ett närmande till demokratins ideal av "självständiga och oberoende medborgare" (SOU 1990:44, s. 403). Maktutredningen menade att samhällsutvecklingen, inklusive synen på demokrati, hade sprungit om "den svenska modellen" (SOU 1990:44, s. 21) och att det därför var befogat att nu lyfta fram ett mer individcentrerat demokratiideal med målet att varje enskild medborgare skulle få ökade möjligheter att genom individuella val påverka de verksamheter som individen som medborgare är beroende av.

Nedan introduceras den medborgarundersökning som kommittén för Maktutredningen genomförde och som blev vägledande för utredningens slutsatser angående medborgarens möjligheter att påverka skolan.

MEDBORGARUNDERSÖKNINGEN 1989

Medborgarundersökningen är en undersökning om relationen mellan medborgarskap och makt. I rapporten om medborgarundersökningen konstateras att makt är ett mångfacetterat begrepp, men att det är ändå är viktigt att sträva efter realism i bedömningen av hur de faktiska maktförhållandena ser ut vid ett givet tillfälle (Petersson et al., 1989). Maktutredningen är således intresserad av att belysa gapet mellan ideal och verklighet vad gäller landets styrelseskick. Medborgarundersökningen "är ett försök att ge en bild av avståndet mellan de vackra idealen och dagens svenska verklighet" (Petersson et al., 1989, s. 29). Undersökningen, vars intervjuer genomfördes under 1987, handlar både om att utvärdera medborgarnas möjligheter att påverka sin egen situation och om att påverka samhällsutvecklingen i stort. I det senare fallet handlar det framför allt om medborgarnas förhållande till de politiska institutionerna. När det gällde medborgarens möjlighet att påverka sin individuella situation valdes sex olika områden ut som representerade olika aspekter av medborgarrollen. De olika områdena innefattade rollen som boende, som konsument, som patient eller anhängig till vårdtagare, som småbarnsförälder, som förälder till barn i grundskolan och som förvärvsarbetare. Enligt rapportens författare hade inte någon motsvarande undersökning om individens relation till sina olika medborgarroller genomförts tidigare. Samtliga uppgifter om medborgarundersökningen i denna artikel har hämtats från boken *Medborgarnas makt* (Petersson et al., 1989).

Medborgarundersökningen hade formen av en strukturerad intervjuundersökning med samma frågor och ordningsföljd på frågorna i samtliga intervjuer. Intervjuerna genomfördes av personal på statistiska centralbyrån, oftast vid besök i intervjupersonernas hem. Frågorna var slutna med färdigformulerade svarsalternativ som intervjupersonen fick ta ställning till. Urvalet av intervjupersoner omfattade personer i åldrarna 16–80 år bosatta i Sverige. Antalet genomförda intervjuer uppgick till 2071 intervjuer, med ett

bortfall på 22,1 procent (2 658 personer hade tillfrågats om att delta). Av de intervjuade hade 18 % barn i åldrarna 7–15 år och ingick således i undersökningens kategori av ”skolbarnsförälder”. Det innebär att sammanlagt 373 personer tillfrågades om sin medborgarroll vad gäller möjligheten att påverka sina barns situation inom det obligatoriska skolväsendet.

Innehållet i 1989 års medborgarundersökning

Nedan redovisas de olika områden och frågeställningar som aktualiserades i medborgarundersökningen 1989.

Aktiviteter i rollen som medborgare

I medborgarundersökningen antas att det är främst fyra av de sex valda undersökningsområdena som aktualiserar individens eget deltagande med möjlighet att påverka verksamheten: boende, barntillsyn, skola och arbete. Inom dessa fyra områden mäter undersökningen andelen som deltagit i ett antal olika aktiviteter som formulerats i frågeenkäten. Inom området skola anger de 373 berörda skolbarnsföräldrarna att under det senaste året har 89 % varit på föräldramöte eller kvartssamtal. 65 % av föräldrarna har varit i kontakt med lärare eller skolläda på annat sätt medan 25 % av skolbarnsföräldrarna har varit i kontakt med hem- och skolaförening. Av undersökningen framgår vidare att 54 % av föräldrarna har varit i kontakt med andra föräldrar för att prata om barnens skolgång och att 28 % har varit klassmamma eller klasspappa under det senaste året. Även om det inte kommenteras uttryckligen i redovisningen av undersökningen kan det konstateras att en deltagaraktivitet på 89 % i föräldramöte eller kvartssamtal representerar högst andel medborgaraktivitet av de fyra områdena boende, barntillsyn, skola och arbete. På andra plats kommer småbarnsföräldrarna, där 71 % av föräldrarna under det senaste året haft något längre samtal med den som passar barnet.

Graden av nöjdhet

Intervjupersonerna ombads att gradera hur nöjd respektive missnöjd personen var med de sex olika områdena som utgjorde fokus för medborgarundersökningen, det vill säga boendet, konsumentrollen, sjukvården, barntillsynen, skolan och arbetet. Som svarsalternativ användes en 10-gradig skala, där den ena polen utgjordes av alternativet ”inget missnöje” (värde 0) och den andra polen av svarsalternativet ”mycket stort missnöje” (värde 10). För skolans del låg medeltalet för missnöje på 2,3 på den tiogradiga skalan. 45 % av de tillfrågade skolbarnsföräldrarna angav svarsalternativet 0, det vill säga ”inget missnöje”, medan 16 % av de svarande angav stort missnöje, som enligt rapporten representerar värdena 6–10 på den tiogradiga skalan. Störst missnöje rapporterades i relation till arbetet, följt av sjukvården och därefter

skolan. På frågan om du som skolbarnsförälder under det senaste året gjort något försök att söka åstadkomma förbättringar eller motarbeta försämringar rörande skolan, så svarade 35 % av de 373 skolbarnsföräldrarna ja. Av dessa 35 % som försökt att åstadkomma förändringar angav 41 % av skolbarnsföräldrarna att deras önskemål hade tillgodosetts. 27 % av de tillfrågade skolbarnsföräldrarna som försökt att påverka skolan svarade att det ännu var oklart om önskemålen skulle komma att tillgodoses, medan 30 % svarade att deras önskemål inte hade tillgodosetts. I rangordningen mellan de sex undersökta områdena angående i vilken utsträckning intervjupersonerna försökt att påverka verksamheten kommer skolan på andra plats efter arbetet.

Möjligheter att påverka, "voice"

I medborgarundersökningen undersöktes hur intervjupersonerna bedömde sina möjligheter att påverka vart och ett av de sex områdena boende, konsumentroll, sjukvård, barntillsyn, skola och arbete. För varje område fanns ett antal färdigformulerade indikatorer för tänkta möjligheter att påverka. Indikatorerna var innehållsmässigt anpassade till respektive verksamhetsområde. Indikatorerna för skola var således inte desamma som indikatorerna för till exempel sjukvård. Varje indikator besvarades med hjälp av en tiogradig skala, där värdet 0 innebar "inga möjligheter" och värdet 10 innebar "mycket stora möjligheter". Högst medeltal för den egna upplevelsen att kunna påverka sin individuella situation fick möjligheten att påverka hur bostaden skulle repareras inom området boende samt barntillsynens omfattning inom området barntillsyn. Båda dessa aspekter av medborgerligt inflytande visade ett medeltal på 7,0 som resultat. Lägst möjlighet att påverka verksamheten uppvisade området skola när det gällde möjligheten att påverka undervisningens uppläggning och utformning. Föräldrarnas svar angående att påverka skolans undervisning nådde ett medeltal på 1,6 på den tiogradiga skalan. Andra aspekter inom området skola där skolbarnsföräldrar ombads att ange sina påverkansmöjligheter var skolmiljöns utformning (medeltal 2,0), det sätt på vilket eleverna umgås med varandra i skolan (medeltal 2,9) samt att kunna byta till annan skola om man skulle vilja (medeltal 2,7). Det sammantagna genomsnittet för intervjupersonernas upplevelse av att kunna påverka dessa fyra aspekter av området skola (undervisningen, skolmiljön, kamratrelationer och byte av skola) uppgick till ett medeltal på 2,3 på den tiogradiga svarsskalan.

Det område som kommer klart sist när det gäller de berörda medborgarnas egen bedömning av sina påverkansmöjligheter är skolan. Föräldrarna har överlag en mycket negativ bedömning när det gäller möjligheten att påverka undervisning, skolmiljö eller valet av skola (Pettersson et al., 1989, s. 54).

Högst genomsnitt vad gäller den egna påverkansmöjligheten uppfattade intervjupersonerna att de hade i sin roll som konsument. Här gav de tre aspekterna, möjligheterna att bedöma den inköpta varans kvalitet, möjligheten att välja mellan olika fabrikat och möjligheten att avgöra om varan var den bästa till det pris man som man var villig att betala, ett medeltal på 6,5 på den tiogradiga svarsskala som tillämpades. Utredarna drar slutsatsen att ”[b]edömningen av möjligheterna att påverka kan ses som ett sammantaget mått på medborgarnas känsla av att kunna kontrollera sin situation, att kunna styra den egna tillvaron” (Petersson et al., 1989, s. 56).

Möjligheter att påverka genom att byta, ”exit”

Slutligen intresserar sig medborgarundersökningen för medborgarnas mer generella möjligheter att byta. Intervjupersonerna fick ge sin bedömning på en 10-gradig skala över vilka möjligheter de ansåg sig att ha att ”byta” inom åtta olika färdiga förslag: byta bostad (medeltal 6,4), välja mellan olika fabrikat (medeltal 6,3), byta arbetsgivare (medeltal 5,5), byta form av barn tillsyn (medeltal 4,1), byta till andra arbetsuppgifter (medeltal 4,0), välja den läkare man vill ha (medeltal 3,7) byta till annan läkarmottagning (medeltal 3,6) och byta till annan skola för det egna barnet (medeltal 2,7). Forskarna kommenterar resultatet med att ”åter bekräftas det allmänna resultatet” från föregående resultatredovisningar att ”det område, bland de sex som tagits upp till granskning i denna undersökning, inom vilket medborgarna anser sig ha minst inflytande är skolan” (Petersson et al., 1989, s. 75).

SKOLUNDERSÖKNINGEN 2020

Drygt trettio år efter Maktutredningens rapport om medborgarundersökningen har nu undersökningen reproducerats i den del som gäller frågorna om skolan. Enkätundersökningen Survey 2020 genomfördes i form av en postenkät till ett obundet sannolikhetsurval. Frågorna som ställdes i Survey 2020 är identiska med frågorna i medborgarundersökningen från 1989, med några mindre modifieringar i formuleringarna. Till exempel har termen ”kvartssamtal” bytts ut mot ”utvecklingssamtal” och frågan om ”du har barn i åldrarna 7–15 år” har ändrats till om ”du har ansvar för barn som är elev i grundskolan”. Dessutom har beteckningen ”hem-och skolförening” bytts ut mot ”skolans forum för samråd”. Även om frågorna och de färdiga svarsalternativen är desamma i de båda undersökningarna från 1989 respektive 2000 så skiljer sig själva genomförandet av undersökningen åt, eftersom undersökningen från 1989 genomfördes som en strukturerad intervju medan 2020 års undersökning genomfördes i form av skriftlig enkät. I båda fallen fick undersökningsspersonen ta ställning till givna svarsalternativ. En skillnad är att i undersökningen från 1989 noterades svaren på en blankett av en

tjänsteman från ett undersökningsinstitut, medan den svarande själv noterade sina svar i enkäten i den undersökning som genomfördes 2020. De olika undersökningsförfarandena kan i första hand relateras till ett förändrat arbetsätt över tid när det gäller att samla in data från allmänheten.

I undersökningen 2020 gjordes ett urval bland samtliga boende i Sverige i åldrarna 18 till 85 år. Enkäten sändes till 2 958 personer och besvarades av 1360, vilket motsvarar 46,8 % av det nettourval som tillfrågades att besvara enkäten. Personerna i urvalet hade möjlighet att besvara enkäten per post eller som webbenkät. Undersökningen Survey 2020 visar små skillnader gällande regioner och kön jämfört med befolkningen i stort. Representativiteten för ålder skiljer sig något åt då befolkningsgrupperna 50 år och yngre tenderar att vara underrepresenterade i andelen besvarade enkäter. Av de intervjuade svarade 24,1 % av de som besvarade enkäten ”ja” på frågan ”Är du förälder, vårdnadshavare eller har du på något annat sätt ansvar för barn i din familj som är elev i grundskolan?”, vilket motsvarar 328 personer. Det är 45 personer färre jämfört med de 373 intervjuade personer med skolbarn som deltog i medborgarundersökningen 1989. Frågan ”Har du, i egenskap av förälder, vårdnadshavare eller genom annat familjeansvar någon gång under det senaste året varit på utvecklingssamtal?” besvarades däremot av 372 personer, vilket representerar den högsta svarsfrekvensen för de frågor som rör ”ditt” ansvar för elev i grundskolan. Det innebär att gruppen som identifierar sig som vårdnadshavare för barn i grundskolan pendlar mellan 328 och 372 personer, vilket motsvarar ett spann på 24,1 % - 27,3 % av det totala antalet som besvarat enkäten. Medeltalet för antalet svarande för samtliga elva frågor som berör den som är vårdnadshavare för barn i grundskolan är 353. I det följande har andelen svar i procent räknats i relation till det faktiska antalet svar för varje enskild fråga.

Resultat i 2020 års skolundersökning

Enkätundersökningen Survey 2020 innehöll olika frågeområden med samhällsinriktning. Här redovisas dock endast resultatet från de frågor som berör skolan och som utgör en upprepning av de frågor som ställdes i medborgarundersökningen 1989. Denna del av Survey 2020 som berör skolan betecknas i det följande som ”skolundersökningen 2020”. Redovisningen av resultatet i skolundersökningen 2020 följer samma form av redovisning som rapportförfattarna använt sig av i medborgarundersökningen. I redovisningen av skolundersökningen 2020 har det således inte gjorts några förnyade överväganden om hur redovisningen av resultatet bör ske, eftersom syftet med skolundersökningen 2020 har varit att kunna göra en så nära jämförelse som möjligt med resultatet i medborgarundersökningen 1989.

Aktiviteter i rollen som medborgare

Liksom i medborgarundersökningen ställs frågan om den egna aktivitetsgraden i relation till skolan. Av 372 vårdnadshavare som besvarat frågan anger 78 % att de har deltagit i utvecklingssamtal under det senaste året. Dessutom uppgav 75 % av 370 vårdnadshavare att de under det senaste året varit i kontakt med lärare eller skolläda på annat sätt. 364 vårdnadshavare besvarade frågan om skolans forum för samråd. Av dessa hade 22 % varit i kontakt med skolans forum för samråd under det senaste året. Av totalt 363 svarande med barn i grundskolan har 15 % under det senaste året varit klassens föräldrakontakt, så kallad "klassförälder". När det gäller den sociala direktkontakten med andra föräldrar var aktivitetsgraden som uppgavs högre jämfört de mer formaliserade kontakterna som organiserades genom skolans forum för samråd eller som klassförälder. Av 364 vårdnadshavare med ansvar för elever i grundskolan uppgav 49 % att de under det senaste året haft kontakt med andra föräldrar för att prata om barnens skolgång.

Graden av nöjdh

Behovet att kunna påverka är kopplat till om individen befinner sig i en situation där hon eller han upplever missnöje. "Den egna upplevelsen av sitt missnöje utgör förvisso en subjektiv, psykologisk, egenskap, men det är just denna upplevelse som kan antas vara av stor betydelse som drivkraft för handlandet" (Petersson et al., 1989, s. 43). De tillfrågade har därför ombetts att gradera på en tiogradig skala hur nöjd respektive missnöjd personen känt sig angående förhållandena på det egna barnets skola under det senaste året. Alternativet 0 fick den enskilt högsta svarsfrekvensen av de tio alternativen, vilket innebär att 22 % av de svarande angav att de inte upplevt något missnöje under det senaste året. Sammantaget uppgav 73 % av de svarande att de haft liten anledning att känna missnöje med förhållandena på barnens skola under det senaste året. Andelen som angav stort missnöje, det vill säga något av svarsalternativen 6–10 på skalan, utgjordes av 27 %. Medeltalet för hur missnöjd vårdnadshavare ansåg sig vara med sina barns skola uppgick till 3,4 på en tiogradig skala.

341 individer svarade på frågan om den som besvarat enkäten också hade gjort något försök under det senaste året att åstadkomma förbättringar eller motverka försämringar i barnens skola svarade. 40 % svarade ja på frågan om att försöka att åstadkomma förändringar på skolan. När frågan preciserades till att gälla om du som vårdnadshavare i huvudsak fick dina önskemål tillgodosedda ökade antalet svarande till 161. Av dessa angav 37 % att deras önskemål hade tillgodosetts, 32 % svarade att önskemålen inte hade vunnit gehör och 30 % svarade att frågan om önskemål ännu inte hade avgjorts. En dryg tredjedel av vårdnadshavare till barn i skolan upplever således att de under det senaste året fått sina uttalade önskemål tillgodosedda, medan en

tredjedel svarade att så inte har varit fallet och en tredjedel att de ännu inte vet hur utgången kommer att bli.

Möjligheter att påverka, "voice"

Medborgarundersökningens frågor om vårdnadshavares möjligheter att påverka olika aspekter av skolan har återupprepats i skolundersökningen 2020. I medborgarundersökningen rapporterades resultatet för de svarandes bedömning av möjligheter att påverka respektive område genom att ange ett medeltal på en tiogradig skala för respektive indikator (Petersson et al., 1989, s. 52–53). Samma redovisningsmetod har använts i skolundersökningen 2020. Frågan om hur vårdnadshavare uppfattar sina möjligheter att påverka undervisningens uppläggning och utformning har besvarats av 343 personer. Frågan besvaras genom att de svarande anger ett värde på en tiogradig skala, där värdet 0 innebär "inga möjligheter" medan värdet 10 innebär "mycket stora möjligheter". Svarsalternativet 0 får enskilt högst svarsfrekvens med 22 %. Totalt placerade 80 % av de svarande sina svar på någon av svarsalternativen 0–5, som kan tolkas som små möjligheter att påverka. 19 % av de svarande angav i stället ett värde mellan 6–10 som svar, det vill säga som stora eller mycket stora möjligheter att påverka.

Frågan om möjligheterna att påverka barnens skolmiljö besvarades av 341 personer.

84 % angav något av värdena 0–5 på den tiogradiga skalan i sina svar, vilket innebär att de betraktade sina möjligheter att påverka skolans miljö som små. Endast 16 % av de svarande använde något av skalstegen 6–10 för sina svar, det vill säga stora möjligheter att påverka. Även när det gäller vårdnadshavares möjlighet att påverka det sätt på vilket eleverna umgås med varandra i skolan så uppgav 84 % av de svarande att deras påverkansmöjligheter är små.

Sammantaget visar resultatet att vårdnadshavare anser sig ha små möjligheter att påverka undervisningens utformning (80 %), barnens skolmiljö (84 %) och elevernas sociala umgänge i skolan (84 %).

Möjligheter att påverka genom att byta, "exit"

Vidare återupprepades frågan från medborgarundersökningen angående vårdnadshavares uppfattning om möjlighet att byta till annan skola om de skulle vilja. Det enskilda värde som fick flest markeringar i svaren var svarsalternativ 10 på den 10-gradiga svars-skalan. 22 % besvarade frågan med att ange värdet 10, mycket stora möjligheter. Sammantaget visade resultatet att 42 % av vårdnadshavarna ansåg att deras möjlighet att byta skola för sina barn i skolan var små (värden 0–5), medan 58 % av de svarande ansåg att de hade stora möjligheter att byta skola (värden 6–10). Svarsbilden för frågan om möjlighet att byta skola, "exit", skiljer sig från de övriga tre frågorna om påverkansmöjligheter, "voice". Det är endast på frågan om möjlighet att byta skola som en majoritet svarar att de har stora möjligheter. På övriga tre frågor

om möjlighet att påverka undervisningens innehåll, skolans miljö och kamratkontakter i skolan svarar i stället en övervägande majoritet, 80–84 %, att de har små möjligheter att påverka.

Vid en motsvarande beräkning av medeltalet för de fyra aspekterna av påverkan som låg till grund för Maktutredningens slutsatser, framgår det av skolundersökningen 2020 att möjligheter att påverka genom att byta skola i 2020 års skolundersökning bedöms som dubbelt så hög jämfört med möjligheterna att påverka undervisning, skolmiljö och elevernas sociala situation.

	<i>Medeltal*</i>
Möjligheter att påverka undervisningens upplägg och utformning	3,0
Möjligheter att påverka skolmiljöns utformning	2,9
Möjligheter att påverka det sätt på vilket eleverna umgås med varandra i skolan	3,1
Möjligheter att påverka byte till annan skola om du skulle vilja	6,2
<i>Genomsnitt för området skola</i>	<i>3,8</i>

*(*Medeltalet avser svarens fördelning på en tiogradig svars skala)*

JÄMFÖRELSE MELLAN MEDBORGARUNDERSÖKNINGEN 1989 OCH SKOLUNDERSÖKNINGEN 2020

Då frågorna som riktar sig till föräldrar med barn i grundskolan i medborgarundersökningen från 1989 nu har återupprepats i 2020 års skolundersökning kan det vara intressant att mer konkret jämföra resultaten från de båda undersökningarna.

Tabell 1 nedan visar i vilken utsträckning föräldrar utövat aktiviteter i sin medborgarroll i relation till skolan. Andel berörda vuxna som deltagit i utvecklingssamtal under det senaste året har minskat med 11 procentenheter mellan de båda undersökningarna. Däremot har andelen som varit i kontakt med lärare eller skolläda på annat sätt ökat med 10 procentenheter mellan mätningarna 1989 och 2020. Andelen vårdnadshavare som varit i kontakt med någon form av samverkansråd under det senaste året ligger på ungefär samma nivå i båda mätningarna, medan andel vuxna som haft kontakt med andra föräldrar i klassen angående barnens skolgång har minskat med 5 procentenheter mellan de båda mätningarna. Andelen vårdnadshavare som har fungerat som klasskontakt under det senaste året har minskat med 13 procentenheter.

Tabell 1. Redovisning av resultat vad gäller medborgaraktiviteter för vårdnadshavare till grundskolelever i mätningen från 1989 respektive från 2020. (För medborgarundersökningen se tabell 2.8, Petersson et al. 1989, s. 60).

Medborgaraktiviteter	Procentandel av gruppen berörda, medborgarundersökningen 1989	Procentandel av gruppen berörda, skolundersökningen 2020
deltagit i föräldramöte eller kvartssamtal/ utvecklingssamtal	89	78
varit i kontakt med lärare eller skolledning på annat sätt	65	75
varit i kontakt med hem- och skolförening/skolans forum för samråd	25	22
varit i kontakt med andra föräldrar för att prata om barnens skolgång	54	49
varit klassförälder/klassens föräldrakontakt	28	15

Enligt medborgarundersökningen finns ett samband mellan att uppleva missnöje med en fråga och en upplevd önskan att vilja påverka (Petersson et al., 1989). Medeltalet för upplevt missnöje med skolan har ökat mellan mät-tillfällena, från 2,3 till 3,5, samtidigt som andel som uppger värdet 0 på den tiogradiga skalan, ”inget missnöje” har halverats i mätningen 2020 jämfört med 1989 (se tabell 2 nedan). Andelen som redovisar ”stort missnöje” genom att använda sig av något av skalstegen 6–10 har ökat med 11 % år i skolundersökningen 2020. Sammantaget har det redovisade missnöjet med skolan ökat markant mellan åren 1989 och 2020.

Tabell 2. Redovisning av resultat vad gäller vårdnadshavares upplevelse av missnöje i mätningen från 1989 respektive från 2020 (För medborgarundersökningen se tabell 2.2, Petersson et al. 1989, s. 44).

Nöjd–missnöjd med skolan	Medeltal missnöje 0–10	Andel ”inget missnöje” (skalsteg 0)	Andel stort missnöje (6–10)
Medborgarundersökningen 1989	2,3	45	16
Skolundersökningen 2020	3,5	22	27

I skolundersökningen 2020 redovisade 135 personer att de under det senaste året gjort försök att åstadkomma förbättringar i barnens skola (kolumn 1 i tabell 3 nedan). I den uppföljande delfrågan om de fått sina önskemål tillgodosedda ökade antalet svar till 161 (kolumn 2–4 i tabell 3 nedan). Av jämförelsen mellan medborgarundersökningen 1989 och skolundersökningen 2020 framgår att andelen av de tillfrågade som gjort försök att påverka skolan

har ökat, medan andelen som fått sina önskemål tillgodosedda har minskat något.

Tabell 3. Redovisning av resultat vad gäller vårdnadshavares försök att utöva sitt inflytande genom att påverka skolan i mätningen från 1989 respektive från 2020 (För medborgarundersökningen se tabell 2.3, Petersson et al. 1989, s. 45).

	Andel som gjort försök att påverka	Andel som fått sina önskemål tillgodosedda	Andel ”ännu ovisst”	Andel som inte fått sina önskemål tillgodosedda
Medborgarundersökningen 1989	35	41	27	30
Skolundersökningen 2020	40	37	30	32

Det är således en något splittrad bild som framträder i jämförelsen mellan medborgarundersökningen från 1989 och upprepningen av frågorna i skolundersökningen 2020. Den mest signifikanta skillnaden mellan de båda undersökningarna är den tydliga förändringen angående möjlighet för vårdnadshavare att byta skola om de så önskar. Noteras bör dock att strax under hälften, 42 %, har valt något av svarsalternativen 0–5 på den tiogradiga skalan, vilket innebär att de anser sig ha små möjligheter att byta skola. Det talar för att möjligheterna att byta skola är ojämnt fördelad inom populationen av svarande. Det kan till exempel handla om geografiska skillnader, som att det finns få alternativ på den egna orten eller att det är svårt att ta sig till en annan skola än den som ligger närmast. Det kan också handla om att det inte finns plats på den skola som man i så fall skulle vara intresserad av att byta till.

Ett centralt resultat från 1989 års medborgarundersökning rörde föräldrars möjlighet att i sin roll som medborgare påverka de egna barnens skola. Det var framför allt resultatet från denna fråga som Maktutredningen lyfte fram som evidens för att medborgarna upplevde stora brister vad gäller inflytande i relation till skolan (SOU 1990:44). Medborgarundersökningen jämförde möjligheten att påverka skolan med möjligheter att påverka boende, varuinköp, sjukvård, barntillsyn och arbete. I den jämförelsen fick skolan lägst genomsnitt vad gäller påverkansmöjligheter med 2,3 på en tiogradig skala. Näst lägst ur påverkanssynpunkt kom sjukvården med ett genomsnitt på 4,4 i medborgarundersökningen.

I nedanstående tabell, tabell 4, redovisas jämförande resultat av påverkansmöjligheter från medborgarundersökningen 1989 respektive skolundersökningen 2020. Av tabellen framgår det att vårdnadshavares möjlighet att påverka det sätt på vilket barnen umgås med varandra i skolan knappast har förändrats de senaste drygt trettio åren. Inte heller har föräldrars uppfattning

angående sina möjligheter att påverka skolmiljöns utformning genomgått några större förändringar mellan de båda mätningarna. De förändringar som kan noteras återfinns i stället inom faktorerna undervisningens utformning samt byte av skola. Medeltalet på den tiogradiga värdeskalen har nästan fördubblats vad gäller vårdnadshavares möjlighet att påverka undervisningens upplägg och utformning, från ett genomsnitt på 1,6 vid mätningen 1989 till ett genomsnitt på 3,0 vid mätningen 2020. Inte oväntat uppvisar medeltalet för frågan om möjligheten att byta till annan skola störst skillnad mellan mätningarna från 1989 respektive 2020. Vad gäller val av skola har medeltalet mer än fördubblats mellan de båda mätningarna, från 2,7 till 6,2 på den tiogradiga skalan. Men ökningen av värdet för möjlighet till byte av skola är ett undantag. Övriga medeltal för möjligheter att påverka skolan i skolundersökningen 2020 är, trots viss ökning, fortfarande lägre jämfört med samtliga övriga medelvärden för de fem uppmätta områdena 1989 (boendet, konsumentrollen, sjukvården, barn tillsynen, och arbetet). Inte heller når det samlade medeltalet på 3,8 för påverkansmöjligheter i skolundersökningen 2020 (se tabell 4 nedan) upp till det näst lägsta medeltalet för påverkansmöjligheter i 1989 års medborgarundersökning, vilket var sjukvården som hade ett genomsnitt på 4,4. Med undantag för faktorn som rör möjligheten att byta skola ligger övriga förändringar på låg nivå och den sammantagna upplevelsen av att kunna påverka de olika faktorerna vad gäller skola når 2020 inte upp till uppfattningen om påverkansmöjligheter för något av de övriga områden som uppmättes 1989.

Det innebär att skolan i den nya mätningen fortfarande ligger lägst vad gäller påverkansmöjligheter om man skulle jämföra 2020 års resultat för skola med de värden som uppmättes för övriga fem områden i medborgarundersökningen 1989. Givet att medborgarnas uppfattning om möjligheter att påverka dessa fem övriga områden för boende, konsumtion, sjukvård, barn tillsyn och arbete skulle ligga fast, talar resultatet för att skolan fortfarande anses svår att påverka trots trettio år av fritt skolval.

Tabell 4. Redovisning av resultat vad gäller vårdnadshavares uppfattning om möjligheter att påverka området grundskola i mätningen från 1989 respektive från 2020 (För medborgarundersökningen se tabell 2.5, Petersson et al. 1989, s. 53).

Område: skola	Medeltal, medborgarundersökningen 1989	Medeltal, skolundersökningen 2020
undervisningens upplägg och utformning	1,6	3,0
skolmiljöns utformning	2,0	2,9
sätt på vilket eleverna umgås med varandra i skolan	2,9	3,1
byte till annan skola	2,7	6,2
<i>Genomsnitt för området skola</i>	<i>2,3</i>	<i>3,8</i>

MÖJLIGHETER ATT PÅVERKA SKOLAN – EN REFLEKTION

Maktutredningens betänkande kan tjäna som en illustration på det skifte i samhällsdebatten som skedde under senare delen av 1980-talet. 1980-talets idédebatt kom främst att handla om välfärdsstatens kris och alternativ till ”det starka samhället”, även om samtida forskning kunde visa att levnadsvillkoren i Sverige hade förbättrats under det senaste dryga decenniet i termer av disponibel inkomst och bostadsstandard. Även arbetstgares inflytande på arbetsplatsen hade förstärkts sedan mitten av 1970-talet, bland annat med hjälp av den så kallade medbestämmandelagen (MBL). I den politiska debatten är det dock inte dessa frågor som lyfts fram. I stället handlar 80-talets idédebatt huvudsakligen om en välfärdsstat som antagit formen av en anonym och byråkratisk maktapparat. Den svaga individen ställs mot den starka staten. Medan de borgerliga politikerna talar om behovet av minskad offentlig sektor och om privatisering av verksamheter inom statligt företagande, utbildning och vård, talar socialdemokraterna om att öka brukarnas inflytande, begränsa byråkratin och att förenkla regelsystemet (Wahlström, 2002). Under slutet av 1980-talet kom socialdemokratin alltmer att acceptera viss pedagogisk profilering och val av skola (Prop. 1988/89:4), även om den tidens debatt knappast förutsåg den utveckling av systemet med fristående skolor som skulle stå i fokus för debatten under 2000-talet.

Det är mot denna bakgrund som Maktutredningens omdefiniering av demokratibegreppet ska ses. Maktutredningen protesterade mot den socialdemokratiska regeringens uttolkning av demokratibegreppet som utredningen ansåg vara alltför samhällscentrerad och kollektiv och förde i stället fram ett mer individcentrerat demokratibegrepp. Kort uttryckt lyfte Maktutredningen över debatten om demokratins uttolkning från den socialdemokratiska till den borgerliga planhalvan i idédebatten. I argumenten för en alltför stor obalans mellan en stark stat och en svag medborgare riktade Maktutredningen särskilt sitt fokus mot skolan.

Vilka områden för medborgarinflytande är möjliga att jämföra?

Med grund i medborgarundersökningens sex områden, boende, kapitalvaruinköp, sjukvård, barntillsyn, skola och arbete, återkommer Maktutredningen vid upprepade tillfällen till slutsatsen att ”skolan är det område där de berörda ...anser sig ha minst möjligheter att påverka” och att ”skolans värld ligger bortom deras inflytande” (SOU 1990:44, s. 239). Men finns det då inte en principiell skillnad mellan att byta ett kylskåp som man som konsument är missnöjd med inom området kapitalvaruinköp och att byta skola som man som vårdnadshavare är missnöjd med? Medan kylskåpet endast angår individens privata hushåll berör skolans innehåll och styrning samtliga medborgare i samhället. Skolan ska främja varje elevs personliga utveckling och möjlighet att utveckla sin individuella potential, vilket kan räknas till den

individuella sfären, men den ska också förbereda eleven för en plats inom arbetslivet, vilket har med landets ekonomiska utvecklings- och konkurrens-möjligheter att göra, samt lägga grunden för att kunna anta rollen som engagerad och reflekterande medborgare, vilket demokratin förutsätter. Två av skolans tre grundläggande syften berör således den gemensamma sfären, den ekonomiska respektive den samhällseliga, medan syftet med köp av kylskåp är tryggt förankrat inom kökets privata sfär. Jämförelsen mellan att påverka skolans verksamhet och att påverka ett köp av kapitalvara haltar således betänkligt. Detsamma kan sägas om jämförelsen mellan att påverka kostnader och reparationer för den egna bostaden och att påverka skolans undervisning eller, för den delen, mellan att som vuxen påverka det egna arbetets organisering och att påverka det sätt på vilket eleverna umgås med varandra i skolan. Exempelen kan mångfaldigas. Någon diskussion angående relevans och rättvisa i jämförelsen mellan de sex områdena förs inte av Maktutredningen, inte heller ifall de indikatorer som utredningen har använt för att karakterisera inflytandemöjligheter inom respektive område är rimliga (för indikatorer för området skola, se tabell 4). I stället drar Maktutredningen slutsatsen att skolan ”är det område där de berörda, här liktydigt med föräldrarna anser sig ha minst möjligheter att påverka” (SOU 1990:44, s. 239), baserat på medborgarundersökningens sex undersökta områden. Möjligheten att påverka köpet av kylskåpet (kapitalvara) jämförelses i medborgarundersökningen med möjligheten att påverka undervisningens innehåll, skolans miljö och byte av skola.

Även om Maktutredningens betänkande och dess medborgarundersökning publicerades under senare delen av 1980-talet med slutbetänkandet 1990 är frågan om relevansen i dess slutsatser angående skolan inte en antikvarisk fråga. Tvärtom öppnade Maktutredningens tolkning av möjligheter till medborgarinflytande för en marknadsinspirerad styrning av skolan i termer av mål- och resultatstyrning (Börjesson, 2016; Hultén, 2019). Maktutredningens argument om en ”individuell vanmakt” (SOU 1990:44, s. 241) kom att påverka utvecklingen dels för en mer individbaserad förståelse av demokratibegreppet, dels för en öppning av valfrihet inom skolväsendet (Wahlström, 2009). Maktutredningens fortsatta aktualitet för skoldebatten kan illustreras av dagens debatt om friskolor. Dousa (2021-10-02) argumenterar till exempel för att i det ”gamla systemet, innan friskolereformen” kunde skolor ”leverera dålig utbildning” utan att ”familjer hade någon chans att rösta med fötterna”. Dousa konstaterar vidare att: ”I den statliga Maktutredningen från 1990, ansåg medborgarna att skolan var det område där de hade minst möjlighet att påverka” (Dousa, 2021-10-02).

Ökad möjlighet till skolval leder inte till ökad nöjdhet

När Maktutredningens medborgarundersökning från 1989 nu har kunnat reproduceras drygt trettio år senare i undersökningen Survey 2020 vad

gäller den del som avser området skola (Hagevi, 2020), så utgör vårdnadshavares uppfattning om möjlighet att byta skola den enskilt största förändringen. När det gäller de tillfrågades möjlighet att byta skola har medeltalet ökat mellan de båda mätningarna, från 2,7 till 6,2 på en tiogradig skala, där värden inom spannet 6–10 bedöms som ”stora möjligheter”. I skolundersökningen 2020 angav 8 % av de som besvarat frågan värdet 0, ”inga möjligheter” att byta skola, medan 22 % av de svarande angav värdet 10, det vill säga ”mycket stora möjligheter” att byta skola. En markant upplevd ökning av möjlighet att byta skola har dock inte lett till motsvarande ökning av möjligheter att påverka skolan i andra avseenden, som till exempel att påverka undervisningens uppläggning och utformning, skolmiljö eller det sociala umgänget mellan eleverna. Vårdnadshavarna bedömer även i den senare mätningen att de har små möjligheter att påverka dessa tre faktorer. Maktutredningen konstaterar att de båda strategierna ”voice” respektive ”exit” kan utgöra en klagörande distinktion mellan två olika möjligheter att påverka (SOU 1990:44, s. 18). Vad 2020 års skolundersökning visar är att relativt stora möjligheter till ”exit”, det vill säga att ”rösta med fötterna” och byta skola, inte nödvändigtvis leder till motsvarande ökning av möjlighet att påverka med hjälp av ”voice”, det vill säga att påverka skolans verksamhet genom att göra sin röst hörd.

Inte heller ökar nöjdheten med skolan av ”exit”-möjligheten att byta till en annan skola för det egna barnet. Resultaten från de båda mätningarna visar snarast på motsatsen. I mätningen 1989 angav dubbelt så många värdet 0, ”inget missnöje”, jämfört med mätningen 2020, samtidigt som andelen som angav stort missnöje med skolan ökade markant 2020. Trots att något fler angett att de gjort försök att påverka skolan i skolundersökningen från 2020 jämfört med i den tidigare undersökningen, så har andelen som fått sina önskemål tillgodosedda inte ökat. Så inte heller vad gäller parametern nöjdhet/missnöjdhet visar den senaste mätningen på positiva effekter som kan kopplas till frihet att välja skola.

Individens makt över skolan

Som Englund (1998) påpekar kopplar Marshall (1949/1991) utbildning som en social rättighet till medborgarnas möjligheter att kunna utöva civila och politiska medborgerliga rättigheter. Civila rättigheter utgörs av rättigheter som reglerar den individuella friheten, såsom yttrandefrihet, äganderätt och trosfrihet. Politiska rättigheter innefattar rätt att delta i fria val samt att delta i politiska organ och beslutande församlingar. Utbildning som social rättighet ska ses som en förutsättning för en medborgerlig bildning där individer i sin medborgarroll ska kunna utöva civila och politiska rättigheter på ett ansvarsfullt sätt.

Så frågan är ifall det är ett problem att vårdnadshavare i båda mätningarna bedömer sina möjligheter att påverka undervisningens upplägg och ut-

formning som små? Undervisningens mål och innehåll regleras av den nationella läroplanen, medan undervisningens utformning ingår i den utbildade lärarens professionella ansvar. Det är lärarens ansvar att bedriva undervisningen i linje med läroplanens intentioner och att utforma undervisningens innehåll och undervisningsformer så att de motsvarar elevernas behov.

På så sätt är undervisning en kollektiv verksamhet som inte på något enkelt sätt kan jämföras med de övriga fem områden som valts ut som jämförelse i medborgarundersökningen från 1989, det vill säga boende, kapitalvaruinköp, sjukvård, barn tillsyn och arbete. Maktutredningens (SOU 1990:44) slutsats att vårdnadshavarens upplevelse av att ha liten påverkansgrad på undervisningens utformning skulle indikera en låg grad av önskat inflytande över skolans verksamhet går att ifrågasätta. Såväl den professionella som den politiska nivån ska kunna utkrävas ansvar för skolans utbildning. Det finns därför skäl att argumentera för att undervisningens innehåll och utformning inte bör ingå i de faktorer som enskilda vårdnadshavare generellt bör ges stort inflytande över.

Val av skola – en isolerad påverkansvariabel?

Ett sammanfattande resultat av 2020 års upprepning av medborgarundersökningen från 1989, är att den största skillnaden mellan de båda mätningarnas resultat utgörs av möjligheten att påverka skolan genom att byta skola, det vill säga genom ”exit”. Övriga påverkansmöjligheter, i form av ”voice”, visar på ganska små förändringar mellan de två mättillfällena. Däremot har graden av missnöje med skolan ökat trots skolvalsreformen. Resultatet bör kunna ligga till grund för en fördjupad diskussion om i vilka delar och på vilka sätt medborgarnas demokratiska inflytande bäst kan ta sig uttryck vad gäller grundskolans utformning och verksamhet.

REFERENSER

- Börjesson, Mattias (2016). *Från likvärdighet till marknad. En studie av offentligt och privat inflytande över skolans styrning i svensk utbildningspolitik 1969-1999*. [Doktorsavhandling, Örebro universitet]. Örebro Studies in Education 52.
- Dousa, Benjamin (2021-10-02). Låt inte friskolornas motståndare få rätt. *Svenska Dagbladet*. Ledare/Gäst.
- Englund, Tomas (1998). Utbildning som ”public good” eller ”private good”? I Tomas Englund (red.), *Utbildningspolitiskt systemskifte?* (s.107-142). HLS.
- Hagevi, Magnus (2020). Survey 2020: Teknisk rapport, *Surveyjournalen*, 7(1), 35–50.

- Hultén, Magnus (2019). *Striden om den goda skolan. Hur kunskapsfrågan enat, splittrat och förändrat svenska skola och skoldebatt*. Nordic Academic Press.
- Petersson, Olof, Westholm, Anders, & Blomberg, Göran (1989). *Medborgarnas makt*. Carlssons.
- Prop. 1988/89:4. *Skolans utveckling och styrning*
- Prop. 1990/91:18. *Om ansvaret för skolan*.
- SOU 1973:48. *Skolans regionala ledning. Betänkande av länskolnämndutredningen*. Utbildningsdepartementet.
- SOU 1990:44. *Demokrati och makt i Sverige*. Maktutredningens huvudrapport. Statsrådsberedningen.
- Wahlström, Ninni (2002). *Om det förändrade ansvaret för skolan. Vägen till mål- och resultatstyrning och några av dess konsekvenser*. [Doktorsavhandling, Örebro Universitet]. Örebro Studies in Education 3.
- Wahlström, Ninni (2009). *Mellan leverans och utbildning. Om lärande i en mål- och resultatstyrd skola*. Daidalos.